

A NYELVATLASZOK FELHASZNÁLHATÓSÁGA AZ ETIMOLÓGIAI
KUTATÁSOK FORRÁSANYAGAKÉNT

Mokány Sándor

A Magyar Nyelvjárások Atlaszának, valamint nyelvünk regionális atlaszainak és nyelvátlasz-mutatványainak gazdag tényanyaga felbecsülhetetlen forrása a szókincsünk eredetét kutató nyelvészek, etimológusnak.

A szólapok elsődleges feladata — tudjuk — a gondosan összeállított kérdőívek alapján szorgos és fáradságos terepmunkával begyűjtött, néha többszörösen is ellenőrzött nyelvjárási anyag térképekre vetítése, közlése.¹ Am a kutatópont(ok)on főljegyzett (egy vagy néhány) hangtani változat, alaktani variáns, szőföldrajzi szempontból változó lexéma azért mégsem tekinthető *csupán*csak adatnak: a szólapok térbeli és időbeli vallomása ugyanis gyakorta felfedi a jelenség(ek) keletkezését, változását, elhalását, s úgyszintén megvilágítja e néha igen bonyolult folyamatok oki-okozati összefüggéseit, avagy az adatok, nyelvi alakzatok keletkezésének motiváltságát, szemléleti hátterét, azaz *eredetét* is. A nyelvátlaszok tehát nem egyszerű adatbankok, hanem elméletileg és módszertanilag magasabb rangú munkaeszközök, amelyek — a többi nyelvi-nyelvjárási forrásmunkával kiegészítve — a tudományos gondolat serkentői, a kutatómunka hatatos segítői, mintegy "résztvevői".

Az elmondottakat hivatottak szemléltetni az alábbi szófejtéseim.

Kilencven évvel ezelőtt JUHÁSZ LÁSZLÓ néhány tájszót közölt a régi Bereg megyei Dercen (ma: Dreszino; Kárpátalja) magyar nyelvjárásából, így a

szóllajtó 'fültő'

---

¹ A nyelvátlaszlapok adatközlésének elvi kérdéseiről l.: DEME LÁSZLÓ, Nyelvátlaszunk funkciója és további problémái. Budapest 1956. 37—45.

szót is (Nyr. 20: 432). SZINNYEI JÓZSEF felvette ezt az adatot a tájszótárába, de megjegyezte: "[itt hibásan 'fül töve' értelmezéssel]" (MTsz. 2: 584). Nem kétséges, hogy e véleményét a többi idevágó nyelvjárási szó — [vö. Bereg m.: *szóllajtó* 'halánték, Schläfe' | Tiszántúl, Szabolcs m. Kisvárda, Bereg m.: *szóllító* 'ua.' (MTsz. 2: 584, 586)] — jelentése, illetőleg szóföldrajza alakította.

Ma már tudjuk, hogy valójában SZINNYEI JÓZSEF tévedett, hiszen a *szóllajtó*, *szóllító* [1. még nyelvterületünk északkeleti részén járatos *szóllitao*, *szóllitoy*, *szó^ulitó^u*, *szólitó^u*, *szóllító^u*, *szólitó* stb. 'halánték, Schläfe' (MNYA. 488. szólap), illetőleg: Tápé Csongrád m.: *szólóka* 'ua.' (SzegSz. 2: 515)] eredeti jelentése 'fül' volt, s még most is az a *szóulⁱtó^y* ~ *szóulító^y* a régi Bereg megyei Csongor (azelőtt: Csomonya; ma: Csomonyin; Kárpátalja) öregeinek ajkán. (Erről 1. részletesebben: KISS LAJOS: Nyr. 97: 472; MOKÁNY SÁNDOR: NytudÉrt. 105: 35.)

A *szóllító* (~ *szólóka*) fölöttébb érdekes jelentéstanilag: eredetileg ugyanis mindenütt a *fület* jelölte, arról vonódott át a *füllőre*, majd a *halántéokra* (= vakszemre). Ennek az érintkezésen alapuló többszörös névátvitelnek valós voltát az itt következő — finnugor párhuzamokkal is igazolt — régi és nyelvjárási

fültő

jelentésváltozása hitelesíti.

VÉGH JÓZSEF tájnyelvi atlaszának *halánték* 'Schläfe' szólapján a negyvenöt kutatópont közül haton — zárt izoglosszát alkotva — egy lexéma helyett (*halantik*, *halántik*, *hálántik*, *hárántik* stb.) *kettőt* találunk:

Bödeháza (42): *halántik* ~ *hálántik* ~ (ritka) *fütejő* ~ (ritka) *fütejjő* | Gáborjánháza (43): *halántik* ~ *fütüjő* ~ (ritka) *fütü* ~ (ritka) *fütejő* | Szíjártóháza (44): *halántik* ~ *fütü* ~ *fütejő* ~ *fütüjő* ~ *fütüjjő* | Zalasombatfa (45), Belsőársárd (46): *halántik* ~ *fütejő* | Külsőársárd (47): *halántik* ~ *hálántik* ~ *fütejő* (ÖHA. 38. szólap).

A fönt megnevezett szerző ehhez a szólaphoz a következő magyarázatot fűzte: "A hetési *fütü* és *halántik* szavakat eléggé

bizonytalanul mondogatták az adatközlők. A halánték és a fültő nem azonos testrészek. A hetési adatközlőim többsége számára nem világos a halánték és a fültő különbsége. Az olvasó eszerint értékelje az adatokat." (ÖHA. IX. fejezet, 109) Am az adatok — miként ez a következőkből kiderül — egyáltalán nem azt bizonyítják, amit VÉGH JÓZSEF következtet belőlük, hanem az ellenkezőjét: hogy a *halánték* és a *fültő* az idézett hetési nyelvjárásokban *azonos* testrészt jelöl. Ott is a *fültő* 'a fejnek, illetve koponyának közvetlenül a fülkagyló mögötti része' jelentésben élt, majd (érintkezésen alapuló névátvitellel) átvonódott a halántékra (= vakszemre). Állításom igazát PENAVIN OLGA szlovéniai regionális atlaszának — az e területen élő magyarság Őrség és Hetés nyelvjárását beszélte valamikor — *halánték* 'vakszem, slepočica' szólapján levő adatok bizonyítják: Hosszúfalu — Dolgavas (13): *halántik, fültőji*, de Völgyifalu — Dolina (16) nyelvjárásában már csak: *fütü* (*Penavin*, MurNyA. 15. szólap).

Megemlítem, hogy az 1400 és 1410 között készült Schlägli Szójegyzék "timpus — {wltw" (olv. *fültü*) adata (MELICH JÁNOS kérdőjellel kifejezett kételye ellenére²) mégis 'halánték, tempora, Schläfe' jelentésű kellett hogy legyen. Hiszen azonos vagy hasonló — "pars pro parte" körébe tartozó³ — jelentésváltozás történt néhány rokon nyelvben is; l. például zürjén (vicsegdai nyj., udorai nyj.) *pel'-din* ~ (letkai nyj.) *pel'-din* 'Schläfe; halánték'; (vicsegdai nyj.) 'Teil der Wangen bei den Ohren; arcnak a fül mellett levő része'; (letkai nyj.) 'Wange; arc'; (udorai nyj.) 'Stelle über den Ohren; a fül fölött levő hely' (FOKOS-FUCHS, SyrjWb. 2: 753) — A *pel'* ~ *pel'* 'fül' + *din* 'oszlop, dorong, bot tompa, boldogabb vége', 'fának közvetlenül

² Melich János kételye kimondottan jelentéstani vonatkozású: M. Korchmáros Valéria szíves segítségével sikerült ugyanis tisztáznom, hogy a latin nyelvben létezett *timpus* 'halánték' hangtani változat is (l.: Forcellini, Lexicon. III-IV. 288: *tempus* a.).

³ L. erről: Károly Sándor, Általános és magyar jelentéstan. Budapest 1970. 171—2.

a föld fölött levő része'; a vicsegdai nyelvjárásban összetett szavak tagjaként: 'valaminek a közelében, valami mellett, körül levő hely'; az összetett szó tulajdonképpeni jelentése tehát: 'fültő' | votják *пельдьнь* 'Schläfe; halánték' (LITKIN—GULYAJEV, KrEtSzlKomJaz. 94, 95) — *пель* 'fül' + *дьнь* 'fának közvetlenül a föld felett levő része', 'valaminek az alapja'; voltaképpen 'fültő' | cseremis *пильштүн* ~ *пильштине* 'Schläfe; halánték' (MarRuszszl. 485, 493, 608) — *пильш* 'fül, füles' + *түнэ* 'fának a töve', 'valaminek az alapja'; voltaképpen 'fültő' | moksa- és erzä-mordvin *пиле юр* 'Schläfe; halánték' (RuszMoksSzl. 54; RuszErzszl. 40). — *пиле* 'fül' + *юр* 'valaminek a gyökere, alapja'; voltaképpen 'fülgökér'.

Most pedig vizsgáljuk meg a

halánték ~ *halándék* ~ R., N. *halánk* 'Schläfe'

eredetéről vallott nézeteket. Az átértékelés oka: tarthatatlannak tartom az eddig elfogadott (TESz. *halánték* a.; MSzFgrE. *hal*¹ a.), megalapozottnak vélt eredetmagyarázatot.

Tudjuk, hogy *halánték* ~ *halándék* szavunkkal — érdemben — elsőként CZUCZOR GERGELY és FOGARASI JÁNOS foglalkozott. Szerintük: "A homlok két oldalán a szemek mögötti rész, hol a koponya a legvékonyabb, s ennél fogva az oda irányzott erősebb ütés hamar halált okoz; innen: *halántékon* (am. halálosan) *ütni*, *taldlni valakit*. Nevét tehát vagy a *halás*-, *halandás*-tól vette; vagy pedig, ami hihetőbb, *halánték* v. *halándék* lehet annyi is, mint *alandék* v. *hálándék*, *al*-szik v. *hál* igétől, mintegy *alvó szem*, minthogy magyarul *vakszem*-nek is hívjuk, és az első *á*-t megnyujtva *hálántéknak* is ejtjük." (CzF. 2: 1334 *halánték* a.) E két, de voltaképpen három eredeztetés közül — hiszen az *alszik* és a *hál* különböző finnugor alapalakra visszamenő szavak (MSzFE. *alszik* és *hál* a.) — CSEFKÓ GYULA mégis a kevésbé valószínű, első magyarázat igazában hitt, és ezt a rá jellemző alapossággal ki is fejtette cikkében (MNY. 25: 111-119). Lássuk érveit: "Az MTsz. ismer egy ilyen melléknevet: *halánk*, alakváltozata *hálánk*. A székelyek használják, jelentése a. m. 'gyenge, könnyen pusztuló'. » *Halánk* v. *hálánk fonal* « a. m. 'gyenge, gyengén sodrott,

foszló fonál'. HORGER professzor úr szíves értesítéséből tudom, hogy az udvarhelymegyei Bétán, Egyházásfaluban meg Bibarcfalván is *halánk* a. m. 'gyenge', és a gyengén sodrott, szakadozó fonalat *halánkos*-nak mondják, pl. »Ojan *halánkos* ez a fonál, elig tudok véllé bänni.« (Uo. 114). Ezekről a nyelvjárási — erdélyi — szavakról megállapítja: "Véleményem szerint alig lehet valakinek kétsége a felől, hogy ennek a *halánk* ~ *hálánk* szónak a *hal* 'morigor, sterben' ige a töve." (Uo. 114). Ebben szerintem is igaza van. Mi több: a Háromszék megyében följegyzett *hanák* 'hitvány lágy vászon vagy fonál' (MTsz.) is ennek az erdélyi szócsaládnak a tagja.⁴ Kövessük tovább CSEFKÓ GYULA gondolatmenetét: "Tud azonban az MTsz. egy másik *halánk* szóról is. Ez *D r n o v s z k y F e r e n c* - nek 1841-ből való feljegyzése szerint a nyitramegyei Pogrányban használt szó, és ott állítólag *halánték*-ot jelent. Ha ez a feljegyzés valóban ma is élő vagy talán már kihalt, de valamikor ebben a jelentésben valóban élt szót őrzött meg számunkra, szóval ha hiteles, akkor nem lesz nehéz megtalálni a székely *halánk* melléknévvel való kapcsolatát és közös eredetüket, mely bizonyára egyúttal a *halánték* szavunknak is eredete lesz." (Uo. 114) Meg is találta a *halánk* 'halánték' nyelvjárási változatát TURZÓ FERENCnek a Nyitra-vidék palóc nyelvjárást

⁴ A TESz. cseh eredetű *handk* 1. fn. 'egy morvaországi néprajzi csoport tagja', 2. mn. 'a hanákokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó' szócikkének etimológiai részében ez áll: "— A székely nyelvjárási *hanák* 'hitvány vászon vagy fonál' (1832: Szabó E.: Székely Tájsz. 5: NSz.; 1. még Tsz.) esetleges idetartozása vizsgálatra szorul." Szófeldrajzi, jelentéstani és hangtani — vö. például *kalista* ≈ *kanista* 'lutum, limus; Pfütze; kátyú, lucok' (*Kniezsa*, SzlJsz. 245), nyelvjárási *pilka* ≈ *pínka* 'dugó, hordódugó' (TESz. 3: 191), *malaszt* ≈ (Técsű; ma: Tyacsevo; Kárpátalja) *manaszt* (saját gyűjtésem) stb. — tények véleményem szerint amellet szólnak, hogy a *handk* 'hitvány vászon vagy vékony fonál' egy erdélyi **haldk* 'ua.' változata, s így eredet szempontjából nincs kapcsolatban a cseh származású *handk* szóval.

ismertető dolgozatában (Nyr. 28: 448—52 és 491—8): "... a sok régi nyelvsajátságot szívósan megőrző nyitravidéki magyar közösségekben — írja CSEFKÓ GYULA —, köztük Drnovszky falujában, Pogrányban is, a *halánték*-ot még ma is *halánk*-nak, illetőleg *halodnk* [olv. *halodnk*]-nak hívják." (Uo. 115)

A *halánk* 'halánték' szóra CSEFKÓ GYULA több régi — a XVII. sz. első feléből származó — adatot talált. Mindezeknek az adatoknak a birtokában így érvel a szerző: "... érdekes, hogy a *halánk* szó épen ott élt, vagy legalább is igen közel ahhoz a helyhez, ahonnan a MTsz.-nak TURZÓ fentebb idézett közlése által megerősített egyetlen mai adata származik. Tehát vagy ez a vidék őrizte meg legtovább egyéb nyelvi régiséggel együtt az eredetileg nagyobb területen használt *halánk*-ot, vagy pedig — ami szerintem valószínűbb — itt eredt és innen terjedt el lassanként tovább ez a *halánk* szó, és nyilván valahol e vidék közelében keletkezhetett, talán épen a Dunántúl északi részén, ahová az első nyom vezet, a *halánk*-nak továbbképzett alakja, a már szinte általánosan ismert, ámde a régiségben egészen ismeretlen *halánték* is.

Bizonyos, hogy testünknek az a része, melyet ma általában *halánték*-nak, néhol régen is, ma is *halánk*-nak neveztek és neveznek, a koponyának leggyengébb, legtörékenyebb része. [...] És amint a gyenge, könnyen foszló, hamar pusztuló fonalat a székelységben a *hal* 'morior, sterben' tő *-ánk* képzős származékával *halánk* ~ *halánk fonal*-nak hívják, szakasztott úgy hívták régente Nyitra és Komárom megyében, és hívják ma is az előbbiben [esetleg még másutt is] a koponyának gyenge, könnyen betörhető helyét, amelyre aránylag kis erővel is halálos ütést mérhetünk, ugyanannak a tőnek ugyanazzal a képzővel alakult származékával *halánk*-nak, *halánk csont*-nak vagy a *fej halánkja*-nak." (Uo. 117—7)

A *fej halánkja* szókapcsolat CSEFKÓ GYULA alkotása; másutt nem fordul elő, nincs sem nyelvjárási, sem pedig régi

nyelvi nyoma a szakirodalomban, ezért nem lehet hiteles adat. Ez vonatkozik a *halánk csont*-ra is, mivel a régi nyelv csak a "*halánkjándl való csont*"-ot ismeri.

Nos, ezt a tulajdonképpen "halánkon, azaz halálosan út" CzF.-féle, de alaposabban megokolt etimológiát elsőként BEKE ÖDÖN fogadta el azzal a módosítással, hogy a *halánték* ~ *halanték* ~ *halándék* nem a *halánk* továbbképzett alakja, hanem a *hal* 'morior, sterben' ige mozzanatos **halant-*, **halánt-*, **halánd-* származéka (Nyr. 58: 94).

Am Csefkó Gyula etimológiája több ponton is sebezhető. Főlöttebb érdekes például, hogy a régi *halánk* ~ nyelvjárási *halgánk* 'Schläfe; vakszem' csak Nyitra és Komárom megyéből adatolt szó, a nyelvjárási *halánk*-nak — a *hálánk*, *handk* (< *haldk*), *halánkos* és a Háromszék megyei *halantozik* 'fonnyadoz (növény)' (MTSz.; Beke, Nyr. 58: 94) változatokkal együtt — viszont kimondottan (és vitathatatlanul) erdélyi "illetősége" van.

Elgondolkodtató továbbá: mi lehet az oka annak, hogy — azonos eredet esetén — sem a Nyitra és Komárom megyei *halánk*-nak nem őrződött meg az eredeti "'gyenge, könnyen pusztuló' jelentése, sem az erdélyi *halánk*-nak nem fejlődött igen várható másodlagos "'vakszem' jelentése.

Elképzelhető egy pillanatra, hogy többgócú jelenségnek vagyunk tanúi, vagyis a *halánk* 'Schläfe' és *halánk* 'gyenge' két magból terjedt viszonylag kisebb hatókörrel. Az erdélyi *halánk*, *hálánk*, *handk*, *halánkos* és *halantozik* hang- és alak-tani derivátumai meg a jelentéstani problémák erősen megkérdőjelezik e feltevés valószínűségét.

Mindezeket a (jelentéstani, alaktani és szóföldrajzi) nehézségeket csak úgy tudom áthidalni, hogy a *halánk* 'Schläfe; vakszem' és *halánk* 'gyenge' szavakat homonimáknak tekintem, méghozzá olyan azonos alakú szavaknak, amelyek **k o n v e r - g e n s** (összetartó) **a l a k f e j l ő d é s s e l k e - l e t k e z t e k** .

déliyi szavakat — már utaltam erre — én is a finnugor eredetű *hal* 'morior, sterben' származékainak tartom; a fejlődés igen valószínű menete *hal* → *halák* → *hanák*, illetőleg *halák* → *halánk* lehetett; vö. *szulák* → *szulánk* 'tövis, túske'; *fulák* → *fulánk* 'ua.' (TESz. *fullánk*; *szúr*; *szulánk* a.). A *halantozik* -(a)nt- mozzanatos képzőbokorból és -(o)zgyakorító képzőből áll; a *halánk*os -(o)s morfémája denominális nomen-képző (D.Bartha, Szóképz., 23, 39, 107).

Tudjuk, hogy a *hall* 'hören' szavunkban két ige (*hal* és *hadl* → *hall*) esett egybe; az előbbiben a *hadl* → *hall* hatására a szóvégi *l* megnyúlt (Szinyei, MNy. 21: 133). A *hal* 'hören' ige finnugor (? uráli) *kule vagy *küle alapalakra vezethető vissza (vö. pl. vog. AK. *xöl*- ~ Szo. *xül*- 'hall' | osztj. O. *xql*- 'ua.' | ? szam. jur. O. *xā* 'fül <edényé is>' | ? jen. Ch. *kū*, B. *kō* 'fül' stb.), a *hadl* → *hall* igének pedig *kunta- a rekonstruált finnugor alapalakja (MSzFgrE. *hall* a.; TESz. *hall*¹ a.). Az a meggyőződésem, hogy a Nyitra és Komárom megyei *halánk*-nak, meg a szintén 'Schläfe' jelentésű *halánték*-nak, amely "eredetileg főként a dunántúli és székely nyelvjárásokban élő tájszó volt" (TESz. *halánték* a.) a *hal* 'hall, fülével érzeke' ige a tömorfémája. A *halánk* ~ *halánték* ~ *halándék* ~ *halánték* alakváltozatok a *hal* > *hall* fejlődés előtt keletkezettek.

Vegyük sorra a *hal* 'hall' tő 'Schläfe' jelentésű főbb derivátumait: 1727: *halánk*: "Azt is hallotta Gaso Istuanne Farkas Gieörgine leania oda ment uolt heuesinehez es az ket *halankiarol* el niertek az haiat..." (CSEFKÓ, MNy. 25: 116); 1712: *halándék*; 1742: *halántékcsont*; 1795 k.: *Halandék*; 1800: *Hallandék*; 1825: *halánték*; nyelvjárási *hallantik* (TESz. *halánték* a.); *hallantik*, *halántik*, *hálántik*, *hajlantik*, *hglánték*, *hallántik* (MNyA. 488. szőlapon); *halánték* (MutNyatl. VI. '9); *halánd* (Penavin, SzerNyA. 4. szőlapon); *hélántik* (ÚMTsz.).

A *halánk* szónak -(á)nk deverbális képzőbokra azonos a *nyalánk*, *szilánk*, *fulánk* (< *furánk*) szavak toldalékmorfémájával. (E képzőbokról részletesen l.: D.BARTHA, Szóképz., 90). A *halánték* szó -(a)nt- eleme mozzanatos képzőbokor. Er-

ről tudjuk, hogy "kétségtelenül csak az *-nt-* a tulajdonképpen képzőelem, a különböző minőségű magánhangzók [az *-ant, -ent, -int* magánhangzóiról van szó; — M.S.] az alapszó tövégi magánhangzói. Ez a tövégi magánhangzó néhány régi és nyelvjárási származékban megnyúlt alakban látható" (uo. 39). Ebből tehát világos, hogy *halanték > halánték* fejlődés történt.

Bonyolultabb a *halandék > halándék* változatok *-(a)nd-* morfémájának a magyarázata, hiszen létrejöttében több — egymást támogató, erősítő — tényező is közrejátszott. JUHÁSZ JENŐ (MNY. 28: 278) az *-(a)nd-* gyakorító képzőre gondol, ez a képző van többek között az *örvend* szóban is (TESz. *örül* a.). Ám az is lehet, hogy esetenként a *hanta > handa, hinta > hinda, zsentice > zsendice* (TESz. *hanta, hinta, zsendice* a.) szavakhoz hasonlóan *t > d* zöngésülés történt. A népetimológia munkálkodásáról sem szabad megfeledkeznünk: a *halandék* alakváltozat létrejöttét erősen segíthették a *hal* 'morior, sterben' és *halandó* származéka. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a *-ék* deverbális névszóképző *-ék* változata gyakran járul *-d* gyakorító képzős alapszóhoz. Ez a tény nemcsak egy új *-dék* képzőborkor keletkezését indukálta, hanem kiválthatta, segíthette az *-ék* előtt álló *-t* — hangtani helyzetétől amúgy is szabályos — zöngésülését is. Az *l* geminálódott a *hallandók ~ hallanték ~ hallánték* alakokban. A geminációt az intervokalikus helyzet indukálta. A szerémségi *Dobrodol-pusztá* nyelvjárásában *halándik ~ halánd* változatok élnek (Penavin, SzerNyA. 4. szólap). A második az elsőből keletkezett elvonással. A *hárvánték, helándik*-féle alakok *l > r* hangváltozással, illetőleg elhasonulással keletkeztek. A *hálánték*-féle alakokban hasonulásos nyúlás történt. A nyúlás szabályos (*halánték > hálánték*), de a *hál* 'alszik' ige is belezátszott ebbe a folyamatba. A Szatymazon (Csongrád megye) följegyzett *halánték* 'Schläfe' *-t* eleme egyszerű mozzanatos képző. Az Őrszigeti (Au—4) *hálántik* mellett ritkán fellépő népetimológiás *hájlántik* 'Schläfe' (MNYA. 488. szólap) változat keletkezését a *hajlat, hajlás* szavak befolyásolhatták.

Nem tartom kizártnak, hogy a *szólóka*, *halánk*, *halánték* és *halándék* esetében egyszerűen 'fül' → 'halánték' jelentés-változás történt, ám a *szóllító* szemantikájának alakulása inkább 'fül' → 'fültő' → 'halánték' fejlődést sugall.

Szándékosan nem beszéltem még a nyelvterületünk nagy részén ismert *vakszem* 'halánték' szóról. Tudjuk, hogy a *vakszem* szerkesztett lexémára 'halánték' jelentésben 1528 óta van adatunk (MNy. 3: 323; KISS LAJOS, NyelvtudÉrt. 92: 198). A *vakszem*-et több nyelvjárásban nem az ember, hanem a ló fejével kapcsolatosan használják; vö. Berhida Veszprém m.: *vakszēm* 'a ló halántéka' | Borsosgyőr Veszprém m.: *vakszēm* 'a ló szeme fölött levő kis gödröcske' | Szentestelek Vas m.: *vakszem* 'ua.' | Kiskunfélegyháza: *vakszem* 'ua.' | Tiszasziget Csongrád m.: *vak szöme* 'ua.' | Nagyléta Hajdú-Bihar m.: *vakszeme* 'ua.' (ÚMTsz.) | Naszály Komárom m. (C—11): *halánték* 'az ember halántéka' ~ *vakszēm* 'a ló halántéka' | Füle Fejér m. (C—26): *halánték* 'az ember halántéka' ~ *vakszēm* 'a ló halántéka' (MNyA. 488. szőlap).

Talán nem járok messze az igazságtól, ha feltételezem: a *vakszem*-nek elsődlegesen 'a ló halántéká'-t nevezték, 'az ember halántéka' másodlagos névátvitel eredménye lehet. Eme feltevésemet NÉGYESY LÁSZLÓ szavai is támogatják: "Egészen szemgödör-alakja van a vakszemnek a ló fején, a szem szomszédságában fölfelé, mely a szájizmok működése, tehát például rágás vagy ivás közben élénken mozog és majdnem úgy tűnik föl, mintha a kérdéses üregben a bőr alatt valósággal szemgolyó rejlenék. S ha jól emlékszem, vidékünkön [Szentesen] a vakszemet úgy képzelik, legalább gyermektársaimmal annak idején úgy képzeltek, mintha a rendes látó szemnek hátsó rejtett párja volna bizonyos ismeretlen funkcióval." (Nyr. 21: 230; KISS LAJOS, NyelvtudÉrt. 92: 199).

Azt hiszem, hogy nyelvterületünkön három időrendi rétegben *körvonalazható* a 'halánték' jelentésű lexémák alakulása.

Az első diakrón metszet: nyelvjárásaink nagyobb hányadát a *halánték* ~ *halándék*-féle szavak, kisebbikét pedig a *szólító*, *halánk* és elvétve *szólóka*, meg talán már a *fültő* *lánték*' uralták.

A második diakrón metszet: nyelvjárásaink jelentős részében a *vakszem* visszaszorította a *halánték*, *halándék*, *szólító* szavakat.

A harmadik diakrón metszet: *Miskolczi Ferenc* győri sebészorvos elindította az orvosi nyelven keresztül 1742-ben a *halánték* szó köz- és irodalmi nyelvi szintre való emelkedését (TESz. *halánték* a.). Ennek tudható be *halánték* szavunk "másodvirágzása", jelentős elterjedése a többi lexéma "rovására". Jó példa erre a fönt tárgyalt hetési *fültő* 'halánték' visszaszorulása (3. oldal).

A közös szemléleti háttér felderítése éppoly fontos egy-egy etimológia helyességének bizonyításában, mint a hangtani, alaktani és jelentéstani megalapozottság.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АТЛАС КАК ИСТОЧНИК ЭТИМОЛОГИЧЕСКИХ
РАЗЫСКАНИЙ

Шандор Мокань

Комплексное (с учетом фонетических, словообразовательных, семантических, хронологических и лингвогеографических критериев) изучение богатого материала шеститомного Венгерского диалектологического атласа, а также имеющихся региональных атласов могут внести весьма значительные уточнения, дополнения и изменения в существующие этимологии венгерских слов. В статье подвергаются этимологическому анализу венгерские слова микрополя со значением 'висок'. Эти слова обнаруживают следующие изменения в значении:

szólltó 'ухо' → 'заушье' → 'висок'
szóldka *'ухо' → *'заушье' → 'висок'
fültő 'заушье' → 'висок'
halánk }
halánték } *'ухо' → *'заушье' → 'висок'

Автор считает, что *halánk*, *halánték* (≠ *halándék*) являются производными от финно-угорского по происхождению гл. *hal(1)* 'слышать'. Возведение *halánk*, *halánték* (≠ *halándék*) к омонимичному гл. *hal* 'умереть' не выдерживает критики.

В данном исследовании раскрывается сложность внутрисконструктурных и семантических отношений лексических единиц, доступных непосредственному наблюдению.